
ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
2022 — 2026
ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВІЙНИ
ПЕРЕПОВНЕННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИКЛИКИ
Андрій Діденко

> **Предметом дослідження є фактори та умови, які тягнуть за собою переповнення цих установ, основні причини порушення прав людини під час перебування ув'язнених в СІЗО, а також загрози, які виникли у зв'язку з війною і які підвищують ризики для життя і здоров'я ув'язнених. В дослідженні сформульовані рекомендації, спрямовані на перегляд практики застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечення гідних умов тримання та захисту життя людини як позитивного обов'язку держави, що здійснює повний контроль над людиною.**

ВСТУП

Дослідження присвячене проблемам надмірного застосування тримання під вартою, переповнення слідчих ізоляторів (СІЗО) та захисту ув'язнених в умовах війни. В його основі — аналіз судової практики, офіційних даних, рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та результати моніторингових відвідувань, здійснених Харківською правозахисною групою (ХПГ).

Стаття 183 Кримінального процесуального кодексу України визначає тримання під вартою як винятковий запобіжний захід. Однак недостатнє застосування альтернатив призводить до переповнення СІЗО, де перебувають люди, щодо яких діє **презумпція невинуватості**. Системність проблем підтверджують рішення ЄСПЛ у справах «Ігнатов проти України» та «Сукачов проти України».

Повномасштабна війна зробила ці проблеми ще небезпечнішими. Російський удар по Біленьківській виправній колонії № 99 у ніч із 28 на 29 липня 2025 року, внаслідок якого загинули та були поранені засуджені, продемонстрував смертельні ризики для людей у місцях несвободи. **Ув'язнені, замкнені в камерах, не можуть самостійно врятуватися. Це інституційна безпорадність тягне за собою повну залежність людини від держави у питаннях власної безпеки.**

Тому важливо оцінювати не лише наповненість СІЗО, а й **реальну захисну спроможність установи** — її здатність своєчасно захистити людей під час воєнних загроз. Наявність укриття ще не означає, що ув'язнені можуть ним скористатися.

Стаття 2 Конвенції покладає на державу позитивні зобов'язання щодо захисту життя. **Рішення про тримання під вартою ухвалюються не в СІЗО, але саме там люди відчувають їхні наслідки** — у неналежних умовах, переповнених камерах і під постійною загрозою обстрілів та ракетних атак.

Дослідження ставить два ключові питання:

- **чи завжди є виправданим тримання людей під вартою та чи відповідає практика обрання цього заходу задуму законодавця відносно його мети та сенсу;**
- **чи здатна держава забезпечити належні та безпечні умови тримання, особливо в умовах війни.**

Розвантаження СІЗО починається не із СІЗО, а з обґрунтованого судового рішення. Проте відповідальність держави не закінчується в залі суду — вона триває кожного дня, поки людина позбавлена свободи.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження охоплює 2022–2026 роки та ґрунтується на аналізі законодавства, судової практики, офіційних даних державних органів, рішень ЄСПЛ і результатів моніторингових відвідувань установ попереднього ув'язнення. Основну увагу приділено причинам надмірного застосування тримання під вартою, переповненню СІЗО, умовам тримання та безпеці ув'язнених в умовах війни.

Правову основу становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про попереднє ув'язнення», Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейські пенітенціарні правила та стандарти Європейського комітету із запобігання катуванням (КЗК). Враховано практику ЄСПЛ, зокрема рішення у справах «Ігнатов проти України», «Корнейкова проти України», «Невмержицький проти України» та «Сукачов проти України».

Інформаційну основу становлять офіційні відповіді на запити ХПГ, отримані від Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України, Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Координаційного центру з надання правничої допомоги та Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Для аналізу практики застосування запобіжних заходів використано також результати дослідження національних експерток Інституту прав людини Асоціації правників України Марини Демури та Юлії Лісової в проєкті Ради Європи "Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції- Фаза II" (результати дослідження було презентовано, однак станом на дату підготовки цього матеріалу його повний текст ще не оприлюднено), представленого **8 жовтня 2026 року під час круглого столу «Застосування запобіжних заходів та розвантаження СІЗО в умовах війни: стандарти захисту прав людини та національна практика»**, проведеного ХПГ у партнерстві з Офісом Ради Європи в Україні. Дослідження охоплює **200 судових ухвал**, зокрема 160 рішень судів загальної юрисдикції та 40 рішень Вищого антикорупційного суду. Його результати розглядаються як окреме аналітичне джерело та не ототожнюються з даними, отриманими ХПГ на власні інформаційні запити.

Важливу частину інформаційної основи дослідження становлять результати незалежного моніторингу, здійсненого ХПГ в межах проєкту «Seeking Justice for Survivors», що фінансується Міністерством закордонних справ Данії за підтримки Данського інституту проти катувань **DIGNITY**. У межах проєкту проведено **189 комплексних моніторингових відвідувань пенітенціарних установ у різних регіонах України.** Ці візити охоплювали слідчі ізолятори, виправні та виховні колонії, а також заклади охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України.

Під час відвідувань досліджувалися умови тримання, наповненість камер, доступність медичної допомоги, стан укриттів та організація заходів безпеки. Застосовувалися безпосередні спостереження, інструментальні вимірювання, аналіз документації та фотофіксація, проводилися конфіденційні бесіди з ув'язненими. **Методологічною основою моніторингу** слугували Європейські пенітенціарні правила, Правила Нельсона Мандели, стандарти та рекомендації Європейського комітету із запобігання катуванням (КЗК), а також підходи DIGNITY, викладені в посібнику *Monitoring Prisons: A Manual on Prison Monitoring to Prevent Torture and Other Ill-Treatment*.

Окремо враховано оприлюднені матеріали Національного превентивного механізму (НПМ), які використовувалися як самостійне джерело інформації та не ототожнювалися з результатами незалежного моніторингу ХПГ.

Особливістю дослідження є оцінка реальної захисної спроможності СІЗО — фактичної здатності установи забезпечити безпеку ув'язнених під час воєнних загроз. При цьому враховуються рівень зовнішньої небезпеки, чисельність утримуваних осіб, стан і доступність укриттів, можливості персоналу, готовність до евакуації та потреби людей з інвалідністю й обмеженою мобільністю.

Використовується також поняття **інституційної безпорадності, під якою розуміється нездатність людини, яка перебуває під повним контролем держави у зв'язку з позбавленням особистої свободи, впливати на власний правовий статус (перш за все безпековий) та здійснювати дії, спрямовані на його зміну**. Обидва поняття застосовуються як аналітичні категорії дослідження, а не як законодавчо встановлені критерії. Вони не підміняють процесуальних підстав тримання під вартою та не передбачають автоматичного визначення допустимої чисельності ув'язнених за місткістю укриттів.

Висновки сформульовано шляхом зіставлення офіційних даних, судової практики та результатів моніторингу. **Встановлені під час моніторингових відвідувань порушення характеризують конкретні установи на момент їх проведення, а**

результати аналізу судових ухвал — лише досліджену вибірку. Вони не поширюються автоматично на всю пенітенціарну систему України. Водночас повторюваність аналогічних проблем у різних джерелах дає підстави визначати системні ризики та формулювати практичні рекомендації щодо їх усунення.

ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Право на свободу та особисту недоторканність гарантоване статтею 29 Конституції України та статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до статті 183 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) **тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом**, застосування якого за загальним правилом потребує доведення неможливості запобігти встановленим процесуальним ризикам шляхом застосування більш м'яких заходів.

Обґрунтована підозра сама по собі не виправдовує тримання людини під вартою. Суд має оцінити конкретні ризики, індивідуальні обставини та можливість застосування альтернатив. Тяжкість обвинувачення не може автоматично визначати необхідність позбавлення свободи. Ці вимоги відображені у практиці ЄСПЛ, зокрема у справах «Бузаджі проти Республіки Молдова», «Летельє проти Франції» та «Ігнатов проти України».

Особливого значення набуває ефективний судовий контроль за обґрунтованістю та тривалістю тримання під вартою. **Кожне рішення про продовження цього запобіжного заходу повинно ґрунтуватися на актуальній, індивідуальній оцінці ризиків, підтверджених конкретними обставинами справи, а не на формальному повторенні попередніх мотивів.** Суд має перевіряти, чи зберігаються ризики, які стали підставою для взяття під варту, чи виправдовують вони подальше позбавлення свободи та чи можливо запобігти їм шляхом застосування менш суворих заходів — особистого зобов'язання, особистої поруки, застави або домашнього арешту. **Автоматичне продовження тримання під вартою без належної перевірки обґрунтованості ризиків є неприпустимим.** Розгляд питань щодо застосування та продовження тримання під вартою має здійснюватися оперативно, з дотриманням процесуальних строків і забезпеченням реальної можливості оскаржити законність позбавлення свободи. Нестача електронних засобів контролю чи інші організаційні проблеми держави не можуть самі по собі виправдовувати застосування суворішого запобіжного заходу.

В умовах воєнного стану застосовуються спеціальні положення КПК України, зокрема статей 176 і 615. Водночас вони не скасовують необхідності дотримання конституційних гарантій та міжнародних зобов'язань України. Стаття 15 Конвенції допускає відступ від окремих зобов'язань під час війни лише в межах, яких суворо вимагає гострота становища. **Війна не може бути універсальним виправданням необґрунтованого позбавлення свободи.**

Позбавлення людини свободи покладає на державу позитивні зобов'язання щодо захисту її життя, здоров'я та гідності відповідно до статей 2 і 3 Конвенції. У справі «Муршич проти Хорватії» ЄСПЛ визначив, що особистий простір менш ніж 3 м² у багатомісній камері створює сильну презумпцію порушення статті 3. Стандарти Європейського комітету із запобігання катуванням (КЗК) передбачають щонайменше 4 м² на особу в багатомісній камері та 6 м² в одномісній, без урахування санітарного вузла. Структурний характер проблеми неналежних умов тримання в Україні встановлено у пілотному рішенні ЄСПЛ «Сукачов проти України».

В умовах війни захист життя ув'язнених стає окремим обов'язком, який не можна звести до формальної наявності укриття. Людина, зачинена в камері, не може самостійно залишити небезпечне приміщення. Це прояв **інституційної безпорадності** — залежності позбавленої свободи людини від дій держави у питаннях власної безпеки.

В умовах війни особливого значення набуває оцінка **реальної захисної спроможності установи** — її фактичної здатності своєчасно забезпечити доступ усіх утримуваних осіб до придатних укриттів з урахуванням їхньої місткості, технічного стану, чисельності персоналу, часу, необхідного для переміщення людей, а також потреб осіб з інвалідністю та обмеженою мобільністю. Хоча такий підхід не закріплений як окремий усталений міжнародно-правовий стандарт, **в умовах воєнних загроз він є важливим критерієм оцінки виконання державою позитивних зобов'язань щодо захисту життя і здоров'я осіб, позбавлених свободи**. Ця оцінка не підміняє процесуальних підстав застосування чи продовження тримання під вартою, а характеризує здатність держави забезпечити фактичну безпеку людей, які перебувають під її контролем.

Правові засади організації цивільного захисту в установах Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС) визначаються, зокрема, **Порядком створення та функціонування фонду захисних споруд цивільного захисту ДКВС України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 5 березня 2024 року № 601/5**. На існування цього спеціального нормативного

регулювання також приділяється увага в листі Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 21 серпня 2026 року № 16-22463/162-2, який має інформаційний характер і не встановлює самостійних правових вимог. **Отже, Міністерство юстиції України та органи ДКВС у межах своїх повноважень несуть відповідальність за організацію цивільного захисту осіб, які перебувають в установах попереднього ув'язнення.** Наявність загальнодержавної системи цивільного захисту не звільняє державні органи, під контролем яких перебувають ув'язнені, від обов'язку забезпечити їхню реальну безпеку.

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УКРАЇНІ

Практика застосування тримання під вартою безпосередньо впливає на наповненість СІЗО, тривалість перебування людей у них та можливості держави забезпечувати належні умови тримання. Для її аналізу використано результати дослідження судових ухвал, представленого Мариною Демурою 8 жовтня 2026 року, та офіційні відповіді державних органів на запити ХПГ.

Судова практика: обґрунтування ризиків та застосування альтернатив

Під час круглого столу, організованого ХПГ у партнерстві з Офісом Ради Європи в Україні, **національна експертка проєкту Ради Європи Марина Демура** представила результати аналізу **200 судових ухвал**, із яких 160 постановлено судами загальної юрисдикції, а 40 — Вищим антикорупційним судом. Із загальної кількості досліджених ухвал 79 стосувалися первинного обрання запобіжного заходу, а 121 — продовження строку його застосування.

У дослідженій вибірці **89 % рішень передбачали застосування або продовження тримання під вартою**, 9,5 % — домашнього арешту, 1,5 % — інших процесуальних рішень. Серед 160 ухвал судів загальної юрисдикції у 104 випадках (65 %) тримання під вартою застосовувалося без визначення застави, у 37 (23,1 %) — з можливістю її внесення.

Особливу увагу привертає якість обґрунтування процесуальних ризиків. У 160 ухвалах було зазначено **409 ризиків, із яких лише 61 (14,9 %) за оцінкою дослідниці був підтверджений конкретними фактичними обставинами**. Зокрема, ризик переховування іноді обґрунтовувався лише проживанням поблизу державного кордону, без належних доказів наміру ухилятися від правосуддя.

У 82 зі 160 ухвал (51,2 %) не було навіть формального аналізу можливості застосування більш м’якого запобіжного заходу. В окремих рішеннях про продовження тримання під вартою повторювалися попередні мотиви без належної оцінки актуальності ризиків.

Окрему увагу в дослідженні приділено застосуванню частини четвертої статті 183 КПК України, яка в умовах воєнного стану надає суду право не визначати розмір застави в окремих категоріях кримінальних проваджень. **Це питання охоплювали 114 із 200 проаналізованих ухвал (57 %).** Метою аналізу було встановити, чи використовують суди зазначене повноваження з урахуванням індивідуальних обставин справи, чи його застосування призводить до фактичної безальтернативності тримання під вартою. Водночас наведений показник сам по собі не свідчить про кількість випадків, у яких заставу не було визначено. Результати характеризують досліджену вибірку судових рішень і не можуть автоматично поширюватися на всю судову практику України.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ ТА ПЕРЕШКОДИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЮ

Ефективність системи запобіжних заходів визначається не лише їх наявністю в законодавстві, а й реальною можливістю застосування. Особисте зобов’язання, особиста порука, застава та домашній арешт дозволяють забезпечувати належну процесуальну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого без поміщення до СІЗО.

Відповідно до статей 177, 183 і 194 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), тримання під вартою за загальним правилом застосовується лише за умови доведення недостатності більш м’яких заходів. **Альтернативні запобіжні заходи — не поступка стороні захисту, а передбачені законом механізми забезпечення належної процесуальної поведінки без ізоляції людини.**

Застава: пропорційність та доступність

Відповідно до статті 182 КПК України розмір застави визначається з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану особи, інших відомостей про неї та встановлених ризиків. **Застава не повинна бути завідомо непомірною.**

Якщо визначена судом сума не враховує реальних матеріальних можливостей людини, право на звільнення з-під варти може залишитися лише формальним.

Метою застави є забезпечення належної процесуальної поведінки, а не покарання через неспроможність внести кошти.

Водночас сама неможливість внесення застави не свідчить автоматично про незаконність судового рішення. Вирішальними є його індивідуальне обґрунтування, пропорційність суми та відповідність процесуальній меті.

Застава має бути реальною альтернативою триманню під вартою, а не формально визначеною сумою, яка фактично унеможливлює звільнення людини.

Домашній арешт та електронний контроль

Домашній арешт, передбачений статтею 181 КПК України, дозволяє обмежувати свободу пересування без поміщення людини до СІЗО. При цьому необхідно розмежовувати домашній арешт як запобіжний захід та електронний контроль як один зі способів забезпечення його виконання.

Відсутність електронного браслета сама по собі не означає неможливості застосування домашнього арешту, оскільки стаття 181 КПК України передбачає й інші способи контролю за виконанням покладених на особу обов'язків, зокрема відвідування її житла працівниками поліції та отримання усних чи письмових пояснень. Європейський досвід застосування альтернатив попередньому ув'язненню також свідчить про можливість використання різних форм нагляду без обов'язкового електронного моніторингу. Перспективним напрямом для України може стати запровадження додаткових дистанційних способів контролю, зокрема регулярного відеозв'язку в установлені години з підтвердженням особи та її місцеперебування. Такі механізми потребують належного правового врегулювання, забезпечення захисту персональних даних і не повинні підміняти індивідуальну оцінку ризиків. **Організаційні чи технічні обмеження держави не можуть автоматично виправдовувати застосування тримання під вартою замість менш суворого запобіжного заходу.**

Водночас отримані ХПГ дані Національної поліції України свідчать про серйозні організаційні проблеми. Протягом 2024 року — першого півріччя 2026 року **1 785 судових ухвал щодо застосування електронних засобів контролю не було виконано через відсутність вільних справних комплектів**.

Цей показник не означає, що всі відповідні особи залишилися під вартою, проте засвідчує неспроможність держави забезпечити виконання значної кількості судових рішень.

За інформацією Національної поліції, за умови належного фінансування до кінця 2026 року планувалося придбати ще 500 комплектів електронних засобів контролю. Однак запланована закупівля не підтверджує фактичного надходження обладнання.

Нестача технічних засобів контролю не повинна автоматично призводити до застосування суворішого запобіжного заходу. Держава зобов'язана забезпечувати належне виконання судових рішень, а суд — оцінювати можливість застосування інших законних способів контролю або менш суворих запобіжних заходів, зокрема **особистого зобов'язання, особистої поруки чи домашнього арешту без використання електронних засобів контролю**, якщо вони здатні забезпечити належну процесуальну поведінку особи та запобігти встановленим ризикам.

Вплив воєнного стану

Повномасштабна війна ускладнила виконання альтернативних запобіжних заходів через пошкодження інфраструктури, перебої електропостачання та зв'язку, труднощі електронного контролю й додаткове навантаження на правоохоронні органи.

Проте **загальні посилання на воєнний стан не можуть замінювати індивідуальне обґрунтування необхідності тримання під вартою**. Об'єктивні труднощі мають оцінюватися з урахуванням конкретних обставин, чинних положень КПК України та можливості застосування альтернатив.

Особливу небезпеку становить практика, коли воєнні обставини одночасно використовуються для обґрунтування процесуальних ризиків і відмови від більш м'яких заходів. За такого підходу винятковий запобіжний захід ризикує перетворитися на звичайну практику.

Відповідальність органів кримінальної юстиції

Практична доступність альтернатив залежить від узгодженої роботи слідчих, прокурорів, судів та органів, відповідальних за виконання судових рішень.

Сторона обвинувачення повинна доводити наявність конкретних ризиків і недостатність більш м'яких заходів у випадках, передбачених законом. Суд має самостійно оцінювати ці доводи, враховуючи стан здоров'я людини, інвалідність, сімейні обов'язки, соціальні зв'язки та інші індивідуальні обставини.

Під час продовження тримання під вартою необхідно щоразу перевіряти актуальність ризиків, а не механічно повторювати попередні мотиви. Водночас органи, відповідальні за виконання судових рішень, мають забезпечувати необхідні технічні та організаційні умови.

Нездатність держави організувати виконання альтернативного запобіжного заходу не повинна перекладатися на людину у вигляді необґрунтованого позбавлення свободи.

ПЕРЕПОВНЕННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ

Переповнення як проблема системи попереднього ув’язнення

Переповнення СІЗО пов’язане не лише зі станом пенітенціарної інфраструктури, а й із практикою застосування та продовження тримання під вартою, недостатньою доступністю альтернативних запобіжних заходів і особливостями розміщення різних категорій ув’язнених.

Загальна наповненість установи не відображає реальних умов тримання людей. Навіть за наявності формально вільних місць окремі камери можуть бути переповненими, а ув’язнені — не забезпеченими мінімальною житловою площею та індивідуальними спальними місцями.

Саме тому оцінювати необхідно не лише планову місткість СІЗО, а й фактичну чисельність людей у камерах, доступну житлову площу та придатність приміщень для проживання.

Результати дослідження Харківської правозахисної групи

Офіційні відповіді державних органів дозволили виявити організаційні перешкоди, які впливають на реалізацію процесуальних гарантій.

За інформацією Координаційного центру з надання правничої допомоги, протягом 2024 року — першого півріччя 2026 року адвокатам було видано **64 174 доручення** для захисту затриманих осіб та осіб, щодо яких обрано тримання під вартою. Цей показник відображає кількість доручень, а не унікальних осіб чи судових рішень.

Особливо показовою є відповідь Національної поліції України: **за цей самий період 1 785 судових ухвал щодо застосування електронних засобів контролю не було виконано через відсутність вільних справних комплектів**. Зокрема, у 2024 році — 552 ухвали, у 2025 році — 891, у першому півріччі 2026 року — 342.

Ці дані не означають, що всі відповідні особи залишилися під вартою. Проте вони підтверджують істотний розрив між ухваленням судового рішення та можливістю держави забезпечити його виконання. **Альтернативні запобіжні заходи повинні бути доступними не лише за законом, а й на практиці.**

Із відповіді Офісу Генерального прокурора також випливає, що за досліджуваний період не проводився загальнонаціональний аналіз практики звернення прокурорів із клопотаннями про тримання під вартою в обсязі, необхідному для оцінки порушених у дослідженні питань. Відсутність відповідного узагальнення ускладнює аналіз причин застосування тримання під вартою та ефективності альтернативних заходів.

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВИХ ВІДВІДУВАНЬ: ПЕРЕПОВНЕННЯ ТА ФАКТИЧНІ УМОВИ ТРИМАННЯ

Наразі в Україні функціонують **24 установи, у яких здійснюється попереднє ув'язнення: 14 СІЗО та 10 установ виконання покарань, які виконують функції СІЗО**.

Важливу частину інформаційної основи дослідження становлять результати незалежних моніторингових відвідувань ХПГ, зокрема проведених у межах проєкту «Seeking Justice for Survivors» за підтримки Данського інституту проти катувань DIGNITY, а також матеріали Національного превентивного механізму (НПМ). Результати незалежного моніторингу ХПГ та матеріали НПМ розглядаються як окремі джерела інформації.

Безпосередні спостереження, вимірювання, конфіденційні бесіди з ув'язненими, аналіз документації та фотофіксація дозволили оцінити фактичну наповненість камер, матеріально-побутові умови, доступність медичної допомоги та дотримання основоположних прав осіб, позбавлених свободи.

Переповнення установ та перенаселення окремих камер

Результати моніторингових відвідувань засвідчують, що перевищення загальної планової місткості установи та перенаселення окремих камер є різними, хоча й взаємопов'язаними проблемами.

Київський СІЗО. Під час моніторингового відвідування НПМ 28 травня 2024 року в установі утримувалися 2 785 осіб за планової місткості 2 535, тобто на 250 осіб більше. У камері № 118 площею 19,1 м² перебували 16 осіб — **1,19 м² на**

людину. За наявності лише десяти спальних місць частина ув’язнених не була забезпечена індивідуальними ліжками.

Харківський СІЗО. Під час моніторингового відвідування 23 липня 2025 року в установі перебували 1 498 осіб за планової місткості 2 102. Попри загальну заповненість на рівні 71,3 %, у камері № 142 площею 47,7 м² утримувалася 21 особа — **2,27 м² на людину**. Через нестачу спальних місць один ув’язнений був змушений спати на підлозі. Аналогічні порушення встановлено й в інших камерах.

Дніпровська установа виконання покарань № 4. Під час моніторингового відвідування 19 грудня 2025 року в установі утримувалися 1 657 осіб за планової місткості 2 196. Водночас у камері № 306 площею 56,1 м² перебували 25 осіб — **2,24 м² на людину**. Недотримання норм житлової площі зафіксовано також в інших камерах і під час транзитного тримання засуджених.

Сумський СІЗО. Під час моніторингового відвідування ХПГ в одній із камер встановлено **2,23 м² житлової площі на людину**, що менше за мінімальну норму, передбачену національним законодавством.

Наведені факти свідчать, що **навіть за загальної наповненості установи нижче планової місткості окремі камери можуть залишатися перенаселеними**. Тому оцінка умов тримання потребує аналізу не лише загальної чисельності ув’язнених, а й фактичної площі, кількості людей та забезпеченості індивідуальними спальними місцями в кожному приміщенні.

Стан камер та санітарно-побутові умови

Під час моніторингових відвідувань Харківського СІЗО та Дніпровської установи виконання покарань № 4 зафіксовано поєднання недостатньої житлової площі із сирістю, пліснявою, неналежною вентиляцією, недостатнім природним освітленням та незадовільним станом санітарного обладнання.

Особливе занепокоєння викликає **відсутність належного відокремлення туалетів від житлової частини камер**. За таких умов ув’язнені змушені задовольняти природні потреби в присутності інших осіб, що порушує право на приватність і принижує людську гідність.

Відповідно до практики ЄСПЛ, оцінка умов тримання повинна враховувати сукупний вплив виявлених недоліків, їхню тривалість та інтенсивність. Поєднання недостатнього особистого простору, антисанітарії, неналежної

вентиляції та відсутності приватності може становити порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Приймальні та збірні відділення

Окремої уваги потребують умови перебування людей у приймальних і збірних відділеннях, де вони очікують оформлення, переміщення між установами або етапування.

Під час моніторингового відвідування **Сумського СІЗО** в одному з приміщень збірного відділення зафіксовано лише **0,84 м² площі на людину**, що свідчить про вкрай обмежений особистий простір навіть за тимчасового перебування.

У **Київському СІЗО**, за матеріалами моніторингу, встановлено використання приміщень приймального відділення без вікон, що унеможливлює надходження природного світла.

Тимчасовий характер перебування не звільняє адміністрацію від обов'язку забезпечувати належні умови тримання. Важливими є не лише площа приміщення та кількість людей, а й тривалість перебування, вентиляція, освітлення, санітарний стан і можливість задоволення основних потреб.

Медична допомога та потреби вразливих осіб

Під час моніторингових відвідувань оцінювалися своєчасність медичних оглядів, доступність лікування, спеціалізованої допомоги та госпіталізації за медичними показаннями.

Особливої уваги потребують особи з хронічними захворюваннями, інвалідністю та обмеженою мобільністю, для яких неналежна організація побуту може створювати додаткові фізичні й психологічні страждання.

Показовим є випадок, зафіксований під час моніторингового відвідування **Київського СІЗО**, коли людина з ампутацією обох нижніх кінцівок мала істотні труднощі із самостійним користуванням санітарним вузлом.

Цей приклад засвідчує, що **формальна наявність санітарного обладнання не гарантує його фактичної доступності для людини з інвалідністю**. Держава повинна забезпечувати належну адаптацію умов тримання до індивідуальних потреб відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

Водночас висновки щодо якості медичної допомоги мають ґрунтуватися на аналізі медичної документації, призначень, фактично проведених обстежень і лікування, а не лише на скаргах ув’язнених чи наявності в них захворювань.

Повторюваність порушень та відповідальність держави

Результати моніторингових відвідувань засвідчують повторюваність проблем із санітарно-побутовими умовами, вентиляцією, освітленням, приватністю та доступністю приміщень для людей з інвалідністю. Частина цих недоліків пов’язана зі зношеністю інфраструктури, інші — з організацією тримання та недостатнім урахуванням індивідуальних потреб ув’язнених.

Особливість системи попереднього ув’язнення полягає в тому, що **адміністрація установи не ухвалює рішення про взяття людини під варту, проте саме на неї покладено безпосередній обов’язок забезпечувати належні умови її тримання**.

В умовах війни ця відповідальність набуває додаткового значення. Люди, які перебувають у зачинених камерах, повністю залежать від персоналу не лише в питаннях повсякденного життя, а й під час виникнення безпосередньої загрози їхній безпеці. Стан приміщень, доступність інфраструктури та можливість організованого переміщення людей є важливими складовими **реальної захисної спроможності установи**.

Національні та міжнародні стандарти

Стаття 11 Закону України «Про попереднє ув’язнення» встановлює мінімальну норму площі на одну взяту під варту особу — **2,5 м²**. Для засуджених стаття 115 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає щонайменше 4 м² житлової площі.

Водночас у справі «Муршич проти Хорватії» (2016) ЄСПЛ визначив, що менш ніж 3 м² особистого простору в багатомісній камері створює сильну презумпцію порушення статті 3 Конвенції. Стандарти Європейського комітету із запобігання катуванням (КЗК) передбачають щонайменше 4 м² на особу в багатомісній камері та 6 м² в одномісній, без урахування санітарного вузла.

У доповіді CPT/Inf (2024) 20 КЗК повторно наголосив на необхідності приведення українських нормативів житлової площі у відповідність до міжнародних стандартів.

Умови тримання та наслідки перенаселення

Недостатня житлова площа часто поєднується з іншими проблемами: незадовільною вентиляцією, сирістю, пліснявою, неналежним санітарним станом, обмеженням приватності та недостатньою кількістю спальних місць.

Такі порушення зафіксовано, зокрема, під час моніторингових відвідувань Харківського СІЗО та Дніпровської УВП № 4. Їхня сукупність погіршує умови тримання та створює ризики поводження, несумісного зі статтею 3 Конвенції.

У пілотному рішенні «Сукачов проти України» (2020) ЄСПЛ визнав структурний характер проблеми неналежних умов тримання під вартою. Водночас усунення таких порушень залежить не лише від ремонту камер, а й від практики застосування запобіжних заходів, яка визначає чисельність людей у СІЗО.

Переповнення в умовах війни

Під час повномасштабної війни чисельність ув’язнених набуває особливого значення для забезпечення їхньої безпеки. Люди, зачинені в камерах, не можуть самостійно залишити небезпечне приміщення чи скористатися укриттям. Це посилює їхню **інституційну безпорадність** — залежність від дій держави у питаннях захисту власного життя.

Тому необхідно розмежовувати **планову місткість установи, фактичну чисельність ув’язнених та реальну захисну спроможність СІЗО**. Остання визначається не кількістю формально передбачених місць, а можливістю своєчасно забезпечити захист людей з урахуванням стану укриттів, доступності шляхів переміщення, чисельності персоналу та потреб маломобільних осіб.

Відповідно до спеціального нормативного регулювання, на яке Державна служба України з надзвичайних ситуацій послалася в листі від 21 серпня 2026 року № 16-22463/162-2, організація цивільного захисту в установах Державної кримінально-виконавчої служби України належить до сфери відповідальності Міністерства юстиції України та ДКВС.

Отже, питання наповненості СІЗО безпосередньо пов’язане з можливостями організації захисту ув’язнених під час воєнних загроз. Детальний аналіз стану укриттів, їхньої доступності та практики переміщення людей під час повітряних тривог наведено в окремому розділі дослідження.

РОЗВАНТАЖЕННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Розвантаження слідчих ізоляторів має розглядатися не лише як спосіб подолання переповнення, а й як **важливий інструмент забезпечення прав людини, зниження гуманітарних ризиків та підвищення безпеки осіб, позбавлених свободи, в умовах війни**. Йдеться не про механічне скорочення кількості ув'язнених, а про забезпечення виняткового характеру тримання під вартою та недопущення його застосування там, де процесуальних цілей можна досягти менш суворими заходами.

Першочергова відповідальність належить системі кримінального правосуддя. Кожне рішення про застосування чи продовження тримання під вартою повинно ґрунтуватися на індивідуальній оцінці конкретних ризиків, їхньої актуальності та неможливості запобігти їм альтернативними запобіжними заходами. Формальне повторення попередніх мотивів, автоматичне продовження тримання під вартою та недостатнє обґрунтування відмови від альтернатив сприяють необґрунтованому збільшенню чисельності ув'язнених.

Переповнення СІЗО безпосередньо впливає на умови тримання. Надмірна концентрація людей у камерних приміщеннях ускладнює забезпечення належної житлової площі, санітарно-гігієнічних умов, медичної допомоги та поваги до людської гідності. Водночас результати моніторингових відвідувань свідчать, що перенаселення окремих камер можливе навіть в установах, загальна наповненість яких не перевищує планової місткості. Тому розвантаження має супроводжуватися належним розміщенням ув'язнених і контролем фактичних умов тримання.

В умовах війни розвантаження установ набуває особливого безпекового значення. Чисельність утримуваних осіб безпосередньо впливає на можливість своєчасного переміщення до укриттів, організацію евакуації та забезпечення життєдіяльності установ під час надзвичайних ситуацій. За обмеженої місткості укриттів, нестачі персоналу та складності переміщення маломобільних осіб надмірна наповненість установ може істотно збільшувати ризики для життя і здоров'я людей. Водночас скорочення чисельності ув'язнених не звільняє державу від обов'язку забезпечити належні укриття та ефективні заходи цивільного захисту.

Розвантаження СІЗО також має значення для виконання рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справі *«Сукачов проти України»*, у якій

констатовано системні проблеми неналежних умов тримання під вартою. Їх подолання потребує не лише поліпшення матеріально-побутових умов, а й заходів, спрямованих на зменшення надмірного використання попереднього ув'язнення.

Відтак **розвантаження слідчих ізоляторів повинно стати узгодженим напрямом державної політики**, що передбачає належне обґрунтування судових рішень, ефективне застосування альтернативних запобіжних заходів, усунення організаційних перешкод для їх виконання та постійний моніторинг фактичної наповненості установ.

Розвантаження СІЗО починається з обґрунтованого судового рішення. Проте відповідальність держави не закінчується в залі суду — вона триває кожного дня, поки людина позбавлена свободи.

ГУМАНІТАРНІ ВИКЛИКИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України створила додаткові загрози для людей, які перебувають під вартою. До проблем переповнення, неналежних умов тримання та медичного забезпечення додалися ракетні удари, атаки безпілотників, пошкодження інфраструктури й перебої в роботі систем життєзабезпечення.

Особливість становища ув'язнених полягає в тому, що вони не можуть самостійно захиститися від воєнної небезпеки. Людина, зачинена в камері, не має можливості за власним рішенням перейти до укриття, залишити небезпечну будівлю або евакуюватися. Її безпека повністю залежить від організації роботи установи та дій відповідальних державних органів.

Саме в цьому проявляється **інституційна безпорадність** — залежність позбавленої свободи людини від держави у питаннях захисту власного життя та здоров'я.

Воєнні загрози для установ попереднього ув'язнення

Конструктивні та режимні особливості слідчих ізоляторів (СІЗО) — зачинені камери, металеві двері, ґрати, контрольовані переходи — ускладнюють оперативне переміщення людей під час повітряних тривог. Додатковими перешкодами є

необхідність забезпечення охорони, роздільного тримання окремих категорій ув’язнених та обмежений час реагування.

Реальність воєнних загроз продемонстрував російський удар по **Біленьківській виправній колонії № 99 у ніч із 28 на 29 липня 2025 року**, внаслідок чого загинули та були поранені засуджені. Хоча йдеться про виправну колонію, ця трагедія засвідчила вразливість усіх установ, у яких люди позбавлені можливості самостійно залишити небезпечне місце.

Відповідно до статей 2 і 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава зобов’язана вживати належних заходів для захисту життя та запобігання нелюдському поводженню. Ці зобов’язання не означають абсолютної гарантії безпеки під час війни, проте вимагають реальних дій щодо передбачуваних загроз.

Евакуація та переміщення ув’язнених

Евакуація людей із СІЗО потребує завчасної організації транспорту, охорони, медичного супроводу, безпечних маршрутів і визначення установ, здатних прийняти евакуйованих без погіршення умов тримання.

Особливо складним є переміщення людей із тяжкими захворюваннями, інвалідністю та обмеженою мобільністю. Для них необхідні спеціально пристосований транспорт, допомога персоналу та забезпечення безперервності лікування.

Наявність затвердженого плану евакуації ще не означає готовності установи до його виконання. Вирішальними є фактична наявність необхідних ресурсів, підготовленість персоналу та можливість безпечно перемістити людей.

Водночас наявні матеріали дослідження не дають підстав оцінити загальну готовність усієї системи СІЗО України до масштабної евакуації.

Життєзабезпечення та медична допомога

Воєнні атаки на енергетичну й комунальну інфраструктуру створюють ризики припинення електро- та водопостачання, роботи каналізації, вентиляції, опалення і зв’язку.

У закритій установі такі порушення мають особливо тяжкі наслідки, оскільки ув’язнені не можуть самостійно залишити приміщення або забезпечити власні базові потреби.

Наявність генератора не гарантує безперервної роботи установи. Значення має те, чи забезпечує резервне живлення критично важливі системи та протягом якого часу вони можуть працювати автономно.

Війна також ускладнює госпіталізацію, доступ до спеціалізованої медичної допомоги та забезпечення безперервного лікування. Особливого захисту потребують люди з тяжкими хронічними захворюваннями, інвалідністю та станами, які вимагають постійного медичного нагляду.

Забезпечення водою, електроенергією, належною медичною допомогою та можливість евакуації є складовими захисту прав людини, а не лише господарськими завданнями адміністрації установи.

Психологічний стан і зв’язок із зовнішнім світом

Постійні повітряні тривоги, вибухи та невизначеність щодо власної безпеки можуть посилювати тривожність і психологічне напруження ув’язнених. Особливо гостро це відчувається в умовах, коли людина не знає, чи буде забезпечено її переміщення до безпечного місця.

Важливими залишаються доступ до психологічної допомоги, можливість підтримувати передбачені законом контакти з близькими та конфіденційно спілкуватися із захисником. Воєнний стан не скасовує обов’язку держави забезпечувати реалізацію цих прав.

Відповідальність держави за цивільний захист

Обов’язки щодо організації цивільного захисту осіб, позбавлених свободи, визначаються Кодексом цивільного захисту України, зокрема його статтями 18 і 20, які встановлюють відповідні повноваження центральних органів виконавчої влади та обов’язки суб’єктів господарювання у сфері цивільного захисту.

Спеціальне регулювання для пенітенціарної системи передбачене **Порядком створення та функціонування фонду захисних споруд цивільного захисту Державної кримінально-виконавчої служби України**, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 5 березня 2024 року № 601/5. Цей Порядок визначає організацію створення, обліку, утримання та використання захисних споруд, призначених для персоналу, засуджених та осіб, узятих під варту. Зокрема, створення відповідного фонду здійснюється Департаментом з питань виконання кримінальних покарань, міжрегіональними управліннями, установами

виконання покарань і слідчими ізоляторами за рішенням Міністерства юстиції України.

Отже, **відповідальність за організацію цивільного захисту в системі ДКВС розподіляється між Міністерством юстиції України, відповідними органами управління та адміністраціями конкретних установ у межах їхніх повноважень**. Повноваження Державної служби України з надзвичайних ситуацій у загальнодержавній системі цивільного захисту не звільняють ці органи від виконання покладених на них обов'язків.

На існування спеціального нормативного регулювання також звернуто увагу в листі ДСНС від 21 серпня 2026 року № 16-22463/162-2. Водночас цей лист має інформаційний характер, не встановлює нових правових вимог і не замінює положень законодавства.

В умовах війни виконання зазначених обов'язків необхідно оцінювати з урахуванням **реальної захисної спроможності установи** — її фактичної здатності забезпечити своєчасне укриття та безпечне переміщення людей під час виникнення загрози. Наявність захисних споруд, планів евакуації та інших документів сама по собі не підтверджує належного рівня захисту без перевірки готовності персоналу, місткості й технічного стану укриттів та можливості їх використання всіма утримуваними особами.

Держава, яка позбавила людину можливості самостійно залишити небезпечне місце, зобов'язана забезпечити її захист. Тому відповідальність за цивільний захист ув'язнених повинна оцінюватися не лише за формальним виконанням нормативних вимог, а й за фактичною здатністю відповідальних органів запобігати загрозам життю та здоров'ю людей.

РЕАЛЬНА ЗАХИСНА СПРОМОЖНІСТЬ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Від формальної безпеки до реального захисту

Повномасштабна війна поставила перед системою попереднього ув'язнення принципове питання: чи здатна держава забезпечити захист життя людей, яких вона позбавила можливості самостійно реагувати на небезпеку?

Для оцінки цієї проблеми в дослідженні запропоновано авторське поняття **«реальна захисна спроможність установи»** — фактична здатність СІЗО або установи виконання покарань, яка виконує його функції, своєчасно забезпечити захист життя та здоров'я ув'язнених під час передбачуваних надзвичайних ситуацій, зокрема воєнних загроз.

Це аналітична категорія дослідження, а не законодавчий термін. Її призначення — розмежувати формальну наявність засобів захисту та реальну можливість їх використання.

Наявність укриття не означає, що ув'язнені можуть до нього потрапити. Наявність плану евакуації не доводить можливості його виконання. Наявність генератора не гарантує роботи критично важливих систем.

Саме тому безпека установи має оцінюватися за її фактичними можливостями, а не лише за документами, обліковими показниками чи формально виконаними заходами.

Наявність укриттів та практика їх використання

За офіційною інформацією Міністерства юстиції України, станом на **1 серпня 2026 року** в Україні функціонували 14 слідчих ізоляторів і 10 установ виконання покарань, які виконували функції СІЗО. При цьому **чотири СІЗО та одна установа виконання покарань не мали захисних приміщень**.

Однак наявність укриття в інших установах не підтверджує його достатньої місткості, технічної придатності або доступності для ув'язнених.

Під час незалежного моніторингового відвідування **Дніпровської установи виконання покарань № 4**, де перебували 1 657 осіб, ХПГ зафіксувала недоліки санітарного забезпечення та умов використання укриття. Наявні матеріали не дозволяють достовірно визначити кількість людей, яких воно могло одночасно вмістити.

Порівняно кращий стан захисного приміщення встановлено в **Закарпатській установі виконання покарань № 9**, однак його придатність для тривалого перебування людей залишалася обмеженою.

Окрема проблема — фактичне переміщення ув'язнених під час повітряних тривог. Навіть технічно придатне укриття не забезпечує захисту, якщо люди не можуть своєчасно до нього потрапити.

Тому необхідно розмежовувати **наявність укриття, можливість переміщення до нього та фактичне використання під час небезпеки**.

Матеріали дослідження не дають підстав стверджувати, що в усіх установах ув'язнених не переміщують до укриттів. Водночас формальна наявність захисного приміщення без підтвердження його доступності та практичного використання не є достатнім доказом забезпечення безпеки.

Спеціальний порядок цивільного захисту та відповідальність державних органів

Важливе значення для визначення відповідальних органів має **лист Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 21 серпня 2026 року № 16-22463/162-2**, наданий у відповідь на звернення ХПГ.

ДСНС повідомила, що створення та функціонування фонду захисних споруд для персоналу, засуджених і взятих під варту осіб регулюється спеціальним **Порядком створення та функціонування фонду захисних споруд цивільного захисту Державної кримінально-виконавчої служби України**, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 5 березня 2024 року № 601/5.

Відповідно до пункту 3 розділу IV Порядку, облік захисних споруд здійснюється на рівні установ виконання покарань і СІЗО, міжрегіональних управлінь, Міністерства юстиції України та Департаменту з питань виконання кримінальних покарань.

ДСНС також направила звернення ХПГ до Департаменту з питань виконання кримінальних покарань для розгляду за належністю.

Таким чином, **створення, облік, утримання та належне використання захисних споруд у системі ДКВС належать до сфери спеціальної відповідальності органів кримінально-виконавчої системи та Міністерства юстиції України**.

Це не виключає повноважень ДСНС у загальнодержавній системі цивільного захисту, проте не дозволяє перекладати на неї відповідальність за виконання спеціальних обов'язків, установлених для системи ДКВС.

Наявність нормативного порядку сама по собі не доводить його належного виконання. Визначальне значення має те, чи забезпечують відповідальні органи реальну готовність захисних приміщень та можливість їх використання ув'язненими.

Шість складових реальної захисної спроможності

Для практичного оцінювання в дослідженні запропоновано авторську модель із шести взаємопов’язаних складових:

1. **Характер загроз і вразливість установи** — географічне розташування, інтенсивність воєнних загроз, конструктивні особливості будівель та стан інфраструктури.
2. **Чисельність і розміщення ув’язнених** — фактична кількість людей, їхній розподіл за корпусами й камерами, наявність осіб, які потребують сторонньої допомоги.
3. **Придатність захисної інфраструктури** — технічний стан, місткість і доступність укриттів, вентиляція, водопостачання, каналізація, освітлення та евакуаційні виходи.
4. **Можливість своєчасного переміщення та евакуації** — достатність персоналу, доступність маршрутів, транспорту та засобів переміщення маломобільних осіб.
5. **Безперервність життєзабезпечення** — резервне електропостачання, вода, санітарні умови, харчування, медична допомога та зв’язок.
6. **Організаційна готовність** — алгоритми реагування, підготовка персоналу, розподіл відповідальності та фактичне виконання нормативних обов’язків.

Ці складові не є окремими законодавчими нормативами, а становлять аналітичну модель, запропоновану в дослідженні.

Її принципова особливість полягає в тому, що жоден окремий елемент безпеки не може компенсувати відсутності інших критично необхідних складових.

Зокрема, планова місткість СІЗО не відображає кількості людей, яких можна своєчасно перемістити до безпечного місця. Навіть установа, заповнена менш ніж на сто відсотків, може не мати достатньої захисної інфраструктури або персоналу для організації такого переміщення.

Позитивні зобов’язання держави та захист вразливих осіб

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод покладає на державу позитивні зобов’язання щодо захисту життя осіб, які перебувають під її контролем.

У справі «Осман проти Сполученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*, 1998) ЄСПЛ сформулював підхід до обов'язку держави вживати належних оперативних заходів за наявності реального та безпосереднього ризику для життя, про який відповідальні органи знали або повинні були знати.

Цей підхід не можна механічно застосовувати до кожної воєнної загрози. Проте він має значення для оцінки передбачуваності ризиків та обґрунтованості заходів захисту.

Стаття 3 Конвенції забороняє катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Відповідно до статті 15 Конвенції, відступ від цього зобов'язання не допускається навіть під час війни.

В умовах тривалої збройної агресії загрози ракетних ударів, атак безпілотників і пошкодження критичної інфраструктури потребують завчасного планування. Якщо відповідальним органам відомо про відсутність укриття, його непридатність або неможливість своєчасного переміщення людей, такі обставини вимагають належного реагування.

Особливої уваги потребують **особи з інвалідністю, тяжкими захворюваннями та обмеженою мобільністю**. Стаття 11 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю передбачає необхідність забезпечення їхнього захисту та безпеки в ситуаціях ризику, зокрема під час збройних конфліктів.

Планування переміщення до укриттів повинно враховувати індивідуальні потреби таких людей, наявність допоміжних засобів, можливість сторонньої допомоги та реальний час, необхідний для їхнього безпечного переміщення.

Зафіксований ХПГ у Київському СІЗО випадок, коли людина з ампутацією обох нижніх кінцівок мала труднощі із самостійним користуванням санітарним вузлом, ілюструє важливість індивідуального оцінювання доступності інфраструктури. Сам по собі цей факт не доводить неможливості евакуації, але вказує на необхідність врахування відповідних потреб під час її організації.

Реальна захисна спроможність установи визначається не тим, скільки людей вона формально може утримувати, а тим, чи здатна держава забезпечити їхній захист за конкретної загрози, зокрема коли людина не має фізичної можливості врятуватися самостійно.

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ

Практика ЄСПЛ має ключове значення для оцінки законності тримання під вартою, належності умов перебування в СІЗО та ефективності національних засобів правового захисту.

Відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Україна зобов’язана виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, у яких вона є стороною. Нагляд за виконанням здійснює Комітет міністрів Ради Європи.

Виконання рішень передбачає не лише індивідуальні заходи, зокрема виплату присудженої компенсації, а й усунення причин повторюваних порушень.

«Ігнатов проти України»: обґрунтованість тримання під вартою

У рішенні «Ігнатов проти України» (*Ignatov v. Ukraine*, заява № 40583/15, 15 грудня 2016 року) ЄСПЛ розглянув порушення гарантій статті 5 Конвенції, пов’язаних з триманням під вартою.

Позбавлення свободи не може обґрунтовуватися виключно тяжкістю обвинувачення, припущеннями щодо процесуальних ризиків або формальним повторенням доводів сторони обвинувачення.

Із плином часу подальше тримання під вартою потребує відповідних і достатніх підстав, а суд повинен належним чином оцінювати можливість застосування альтернативних запобіжних заходів.

Актуальність цієї проблеми підтверджується результатами аналізу 200 судових ухвал, представленого Мариною Демурою 8 жовтня 2026 року. У дослідженій вибірці виявлено випадки недостатнього фактичного обґрунтування ризиків, формального продовження тримання під вартою та неналежного розгляду альтернатив. Водночас результати цієї вибірки не є репрезентативними для всієї судової практики України.

Практичне виконання рішень у групі справ «Ігнатов проти України» пов’язане насамперед із забезпеченням належного судового контролю, індивідуального обґрунтування процесуальних ризиків та реальної доступності альтернатив триманню під вартою.

«Сукачов проти України»: структурна проблема умов тримання

У пілотному рішенні «Сукачов проти України» (*Sukachov v. Ukraine*, заява № 14057/17, 30 січня 2020 року) ЄСПЛ визнав структурний характер проблеми неналежних умов тримання під вартою та відсутності ефективних національних засобів правового захисту.

Суд наголосив на необхідності запровадження двох взаємодоповнювальних механізмів:

- **Превентивного** — для припинення порушення або реального поліпшення умов тримання.
- **Компенсаційного** — для належного відшкодування шкоди за вже допущені порушення.

Результати моніторингових відвідувань, розглянуті в цьому дослідженні, засвідчують актуальність проблем недостатньої житлової площі, неналежних санітарно-побутових умов та зношеності пенітенціарної інфраструктури.

Водночас запровадження засобів правового захисту не усуває необхідності вирішення структурних проблем. **Компенсація за неналежні умови тримання не може замінити обов'язку держави забезпечувати умови, сумісні з людською гідністю.**

«Закутній та інші проти України»: ефективність цивільного позову

Важливим розвитком практики ЄСПЛ стало рішення від 15 жовтня 2026 року у справі «Закутній та інші проти України» (*Zakutnyi and Others v. Ukraine*, заява № 52652/20 та інші заяви), яке стосується можливості використання цивільного позову як компенсаційного засобу захисту у справах щодо неналежних умов тримання.

Водночас це рішення не означає, що будь-який цивільний позов автоматично є ефективним у кожній подібній справі. Важливими залишаються його практична доступність, можливість довести порушення та отримати належне відшкодування.

Особливе значення має **проблема доказування**. Особи, які перебувають або перебували під вартою, часто не мають самостійного доступу до документів про площу камер, чисельність ув'язнених, санітарний стан приміщень та інші обставини тримання.

У таких справах доказове значення можуть мати матеріали незалежних моніторингових відвідувань, офіційні документи установ, медична документація,

фотографії, показання свідків та інші допустимі докази. Важливою є також можливість витребування судом документів, які перебувають у володінні державних органів.

Реальна ефективність цивільного позову визначається не лише можливістю звернутися до суду, а й здатністю людини довести порушення та отримати належне відшкодування.

Міжнародний контроль та виконання зобов'язань в умовах війни

Нагляд Комітету міністрів Ради Європи за виконанням рішень ЄСПЛ охоплює оцінку законодавчих, адміністративних та інших заходів, спрямованих на усунення встановлених порушень.

Під час круглого столу 8 жовтня 2026 року, проведеного за участю Харківської правозахисної групи та проєкту Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції — Фаза II», окрему увагу було приділено виконанню рішень у групі справ «Ігнатов проти України» та пілотного рішення «Сукачов проти України».

Оцінка виконання цих рішень не може обмежуватися кількістю ухвалених нормативних актів, підготовлених законопроєктів чи проведених навчань. Значення мають фактичні зміни судової практики, доступність альтернативних запобіжних заходів, поліпшення умов тримання та ефективність національних засобів правового захисту.

Повномасштабна війна додає до цих питань необхідність забезпечення безпеки осіб, які перебувають під контролем держави. Статті 2 і 3 Конвенції залишаються основою оцінки захисту життя та поводження з ув'язненими. При цьому заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження є абсолютною і відповідно до статті 15 Конвенції не допускає відступу навіть під час війни.

Запропонована в цьому дослідженні модель **реальної захисної спроможності установи** може використовуватися як додатковий аналітичний інструмент для оцінки фактичної безпеки ув'язнених. Вона не підміняє правових критеріїв ЄСПЛ, оскільки встановлення порушення Конвенції потребує оцінки конкретних обставин, передбачуваності загроз та заходів, яких обґрунтовано можна було очікувати від держави.

МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ ТА СИСТЕМНІ ПЕРЕШКОДИ РЕФОРМУВАННЮ

Розподіл повноважень і фрагментарність державної політики

Однією з основних перешкод реформуванню системи попереднього ув'язнення України є недостатня узгодженість діяльності органів, відповідальних за застосування тримання під вартою, виконання судових рішень та забезпечення належних умов утримання.

Суди ухвалюють рішення про застосування й продовження тримання під вартою, прокурори обґрунтовують необхідність таких заходів, а органи кримінально-виконавчої системи забезпечують їх виконання.

При цьому адміністрації СІЗО не визначають кількість осіб, щодо яких застосовано тримання під вартою, тоді як органи кримінальної юстиції, які впливають на наповненість установ, безпосередньо не відповідають за їхнє повсякденне функціонування.

Саме тому розвантаження СІЗО починається не із СІЗО, а з обґрунтованого судового рішення.

Водночас відповідальність за якість такого рішення не обмежується діяльністю суду. Сторона обвинувачення повинна доводити наявність конкретних процесуальних ризиків і недостатність більш м'яких запобіжних заходів.

Результати аналізу судової практики, розглянуті в цьому дослідженні, вказують на проблеми обґрунтування ризиків і розгляду альтернатив триманню під вартою. Їх подолання потребує належного застосування статей 177, 178, 183 та 194 Кримінального процесуального кодексу України.

При цьому розвантаження СІЗО не повинно досягатися установленням кількісних показників звільнення осіб з-під варти або втручання в незалежність суду. Визначальними мають залишатися законність, необхідність і пропорційність кожного процесуального рішення.

Організаційні, технічні та фінансові перешкоди

Ефективність альтернативних запобіжних заходів залежить не лише від законодавства та судової практики, а й від можливості їх фактичного виконання.

Фінансова недоступність застави, обмеження щодо застосування домашнього арешту та нестача справних електронних засобів контролю створюють перешкоди для використання менш суворих заходів.

За офіційними даними, наведеними в дослідженні, протягом 2024 року — першого півріччя 2026 року зафіксовано **1 785 випадків невиконання судових рішень через нестачу доступних справних електронних засобів контролю**. Цей показник не відображає кількості унікальних осіб і не означає, що всі вони залишалися під вартою, однак засвідчує суттєві недоліки матеріально-технічного забезпечення.

Держава не може вважати альтернативні запобіжні заходи реально доступними, якщо не забезпечує необхідних умов для їх виконання.

Іншою перешкодою залишається зношеність пенітенціарної інфраструктури. Результати моніторингових відвідувань, здійснених Харківською правозахисною групою, засвідчили недоліки камерного фонду, інженерних мереж і санітарно-побутових умов.

В умовах війни першочергового значення набувають заходи, спрямовані на усунення безпосередніх ризиків для життя та здоров’я людей, забезпечення медичної допомоги й належного цивільного захисту.

Водночас будівництво нових камер або збільшення планової місткості установ без перегляду практики застосування тримання під вартою не усуває причин надмірного навантаження на систему.

Окремого значення набуває якість управлінських даних. **Планова місткість СІЗО, фактична придатність камер, чисельність ув’язнених і можливості їхнього захисту під час війни є різними показниками.** Їх необхідно враховувати в комплексі.

У серпні 2026 року ХПГ звернулася до державних органів із запитами щодо наповненості установ та організації цивільного захисту, зокрема із запитом від 18 серпня 2026 року № 952/35-Д. Отримані матеріали не дають підстав стверджувати про відсутність відповідного державного обліку, проте засвідчують важливість повноти, зіставності та практичного використання таких відомостей.

Міжвідомча координація виконання рішень ЄСПЛ

Виконання рішень ЄСПЛ потребує узгоджених дій органів державної влади з дотриманням незалежності суду.

Група справ «Ігнатов проти України» та пілотне рішення «Сукачов проти України» стосуються взаємопов’язаних проблем: недостатньої обґрунтованості тримання під вартою та неналежних умов утримання.

Їх виконання неможливо забезпечити виключно ремонтом установ або змінами законодавства. Необхідні також удосконалення процесуальної практики, забезпечення виконання альтернативних запобіжних заходів і розвиток ефективних національних засобів правового захисту.

Для цього міжвідомча взаємодія має передбачати визначення відповідальних органів, конкретних заходів, строків реалізації та показників результативності.

Виконання міжнародних зобов’язань потребує не лише ухвалення нормативних документів, проведення міжвідомчих обговорень і навчальних заходів, а й забезпечення їх практичної результативності. Саме такі заходи можуть стати важливим поштовхом до системних змін, однак визначальним критерієм їхньої ефективності мають бути реальні покращення умов тримання, посилення судового контролю та забезпечення прав осіб, позбавлених свободи.

Міжвідомчий діалог як передумова системних змін

Реформування системи попереднього ув’язнення потребує узгоджених дій органів державної влади, оскільки причини переповнення слідчих ізоляторів, обмеженої доступності альтернативних запобіжних заходів та неналежних умов тримання виходять за межі компетенції окремого відомства. Важливу роль у подоланні цих проблем відіграє **міжвідомчий діалог за участю судової влади, прокуратури, органів виконавчої влади, правозахисних організацій та міжнародних партнерів**.

Прикладом такого діалогу став круглий стіл «Застосування запобіжних заходів та розвантаження СІЗО в умовах війни: стандарти захисту прав людини та національна практика», проведений 8 жовтня 2026 року в Києві за участю Харківської правозахисної групи та проєкту Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції — Фаза II».

Участь представників судової влади, прокуратури, Міністерства юстиції України, кримінально-виконавчої системи, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, системи безоплатної правничої допомоги та міжнародних організацій дозволила розглянути проблеми попереднього ув’язнення з позицій різних інституцій.

Обговорення засвідчило **наявність спільного розуміння ключових проблем**, зокрема необхідності забезпечення належного обґрунтування тримання під вартою, розширення практичного застосування альтернативних запобіжних заходів, виконання рішень ЄСПЛ та посилення захисту ув'язнених в умовах війни.

Водночас спільне усвідомлення проблем не означає автоматичного ухвалення узгоджених рішень. Його практичне значення полягає у створенні передумов для подальшої співпраці, визначення пріоритетних напрямів реформування та розподілу відповідальності між компетентними органами.

Міжвідомчий діалог може стати дієвим інструментом системних змін за умови, що спільне розуміння проблем поступово перетворюватиметься на узгоджені рішення та конкретні заходи щодо забезпечення прав осіб, позбавлених свободи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що проблема переповнення слідчих ізоляторів України виходить далеко за межі недостатньої кількості місць для тримання під вартою. Вона пов'язана з практикою застосування запобіжних заходів, обмеженою доступністю альтернатив, станом пенітенціарної інфраструктури та недостатньою узгодженістю діяльності державних органів.

Повномасштабна війна загострила ці проблеми й створила додаткові загрози для людей, які внаслідок позбавлення свободи не можуть самостійно захистити своє життя.

Тримання під вартою залишається проблемною сферою судової практики

Аналіз 200 судових рішень, представлений 8 жовтня 2026 року, засвідчив, що у **89 % досліджених рішень** суд обирав саме тримання під вартою (як захід, що обирався вперше або продовжувався).

Незважаючи на те, що цей показник стосується виключно дослідженої вибірки й не може поширюватися на всю судову практику України, виявлені недоліки в обґрунтуванні процесуальних ризиків та оцінці можливості застосування

альтернативних запобіжних заходів свідчать про проблеми практичного забезпечення **виняткового характеру тримання під вартою, закріпленого у статті 183 КПК України та гарантованого стандартами статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.**

Принципово важливим є усвідомлення того, що розвантаження слідчих ізоляторів починається не зі зміни умов тримання чи збільшення їхньої місткості, а з кожного обґрунтованого судового рішення, яке забезпечує винятковий характер тримання під вартою та пріоритет застосування менш суворих запобіжних заходів за наявності законних підстав.

Альтернативні запобіжні заходи не завжди доступні на практиці

Законодавча наявність альтернатив триманню під вартою не гарантує можливості їх фактичного застосування.

Протягом 2024 року — першого півріччя 2026 року було зафіксовано **1 785 випадків невиконання судових рішень через нестачу доступних справних електронних засобів контролю**. Цей показник не означає, що всі відповідні особи залишалися під вартою, проте свідчить про суттєві організаційно-технічні проблеми із забезпеченням виконання судових рішень.

Такий стан речей не можна вважати прийнятним, оскільки практична реалізація права на свободу не повинна залежати від наявності чи відсутності технічного обладнання в розпорядженні державних органів. Відповідальні органи виконавчої влади, насамперед Національна поліція України, повинні забезпечувати належну організацію виконання судових рішень, своєчасне придбання, обслуговування та раціональне використання електронних засобів контролю.

Водночас суди мають враховувати реальні можливості виконання запобіжного заходу та оцінювати доцільність застосування інших законних способів контролю або менш суворих запобіжних заходів, зокрема особистого зобов’язання, особистої поруки чи домашнього арешту без електронного контролю, якщо вони здатні запобігти встановленим процесуальним ризикам.

Отже, відповідальність за практичну доступність альтернатив триманню під вартою має забезпечуватися узгодженими діями судової влади та органів, відповідальних за виконання запобіжних заходів. Організаційна неспроможність

держави не повинна перетворювати передбачені законом альтернативи на суто формальну можливість, а тримання під вартою — на вимушений наслідок нестачі технічних засобів.

Окремою перешкодою для практичного застосування альтернатив триманню під вартою може бути **фінансова недоступність застави**, коли визначений судом розмір коштів є непосильним для підозрюваного чи обвинуваченого з огляду на його майновий стан, доходи та інші індивідуальні обставини. За таких умов формально передбачена можливість звільнення з-під варти після внесення застави може залишатися нереалізованою. Саме тому визначення її розміру потребує індивідуальної оцінки відповідно до статті 182 КПК України, з урахуванням вимоги, що застава не повинна бути завідомо непомірною для особи.

Ефективність альтернатив триманню під вартою визначається не лише їх наявністю в законодавстві, а й реальною можливістю застосування з урахуванням індивідуальних обставин справи та належного забезпечення виконання судових рішень.

Альтернатива триманню під вартою повинна існувати не лише в законі, а й у реальній практиці її виконання.

Офіційна місткість не відображає фактичних умов тримання

Як засвідчують результати моніторингових відвідувань, наведені в розділі «Результати моніторингових відвідувань: переповнення та фактичні умови тримання», **офіційні показники наповненості установ не завжди відображають реальні умови перебування ув'язнених**. Навіть за відсутності загального перевищення планової місткості окремі камери можуть залишатися перенаселеними, а умови тримання — не відповідати встановленим стандартам.

Тому оцінка стану системи попереднього ув'язнення повинна ґрунтуватися не лише на статистичних показниках, а насамперед на фактичній житловій площі, санітарно-побутових умовах та реальному забезпеченні прав кожної людини, позбавленої свободи.

Війна виявила критичну залежність ув’язнених від держави

Особи, взяті під варту, не можуть самостійно залишити небезпечне приміщення, перейти до укриття або евакуюватися. Їхня безпека залежить від дій персоналу, стану інфраструктури та організаційної готовності відповідальних органів.

За інформацією Міністерства юстиції України, станом на **1 серпня 2026 року чотири слідчі ізолятори та одна установа виконання покарань, яка виконувала функції СІЗО, не мали захисних приміщень**.

Моніторингові відвідування також виявили недоліки облаштування окремих укриттів. Водночас наявні дані не дозволяють визначити загальну кількість ув’язнених, які можуть своєчасно скористатися належним захистом під час повітряних тривог.

Ці обставини особливо небезпечні для людей з інвалідністю, тяжкими захворюваннями та обмеженою мобільністю.

Реальна захисна спроможність — новий критерій оцінки безпеки

Одним із головних авторських результатів дослідження є обґрунтування поняття **«реальна захисна спроможність установи»** — фактичної здатності забезпечити своєчасний захист життя та здоров’я ув’язнених під час передбачуваних надзвичайних ситуацій.

Запропонована модель охоплює шість взаємопов’язаних складових: характер загроз, чисельність і розміщення людей, придатність захисної інфраструктури, можливість переміщення та евакуації, безперервність життєзабезпечення й організаційну готовність персоналу.

Формальна наявність укриття не означає забезпечення безпеки, якщо люди не можуть своєчасно ним скористатися.

Цей підхід дозволяє оцінювати установи не лише за плановою місткістю та наявністю захисних приміщень, а й за їхньою реальною здатністю захистити людей.

Виконання рішень ЄСПЛ потребує усунення причин порушень

Група справ «Ігнатов проти України» та пілотне рішення «Сукачов проти України» засвідчують необхідність системних змін у практиці застосування тримання під вартою та забезпеченні належних умов утримання.

Рішення «Закутній та інші проти України» від 15 жовтня 2026 року додатково актуалізує питання ефективності цивільного позову як компенсаційного засобу захисту.

Однак відшкодування за допущені порушення не замінює обов’язку держави своєчасно їх припиняти та запобігати повторенню.

Реальним критерієм виконання рішень ЄСПЛ є зменшення порушень прав людини, а не кількість підготовлених документів чи проведених заходів.

Системні зміни неможливі без міжвідомчої відповідальності

Переповнення слідчих ізоляторів не може бути подолане виключно зусиллями кримінально-виконавчої системи.

Суди ухвалюють рішення про запобіжні заходи, прокурори обґрунтовують їх необхідність, відповідні органи забезпечують виконання альтернатив, а адміністрації СІЗО відповідають за умови тримання та безпеку людей.

Тому реформування потребує узгодженої державної політики, яка поєднуватиме процесуальні, організаційні, технічні та інфраструктурні заходи. Практичним інструментом такої взаємодії може стати міжвідомча дорожня карта з визначенням відповідальних органів, строків і показників результативності.

Проблема переповнення слідчих ізоляторів починається за межами самих установ, але її найтяжчі наслідки відчувають люди, які в них перебувають.

Недостатньо обґрунтоване застосування тримання під вартою збільшує навантаження на пенітенціарну систему, погіршує можливості забезпечення належних умов і ускладнює захист ув’язнених під час воєнних загроз.

Держава, яка позбавила людину свободи, одночасно взяла на себе особливу відповідальність за її життя, здоров’я та людську гідність.

В умовах війни ефективність системи попереднього ув’язнення повинна вимірюватися не кількістю людей, яких вона здатна утримувати, а її спроможністю забезпечити законність позбавлення свободи, повагу до людської гідності та захист життя кожної людини, яка перебуває під контролем держави.

Проведене дослідження засвідчує, що проблеми переповнення слідчих ізоляторів, неналежних умов тримання та забезпечення безпеки ув’язнених в

умовах війни мають комплексний характер і не можуть бути вирішені виключно зусиллями кримінально-виконавчої системи.

Їх подолання потребує узгоджених дій судової влади, прокуратури, органів виконавчої влади, правоохоронних органів та адміністрацій установ попереднього ув'язнення. При цьому кожен із зазначених суб'єктів несе відповідальність у межах власних повноважень, а ефективність державної політики залежить від узгодженості їхніх дій.

За результатами дослідження сформульовано такі основні висновки.

Недостатнє обґрунтування застосування та продовження тримання під вартою. Аналіз дослідженої вибірки судових рішень виявив випадки формального обґрунтування процесуальних ризиків, недостатньої індивідуалізації судового контролю та продовження тримання під вартою без належної оцінки зміни обставин. Це створює ризики недотримання виняткового характеру такого запобіжного заходу, передбаченого кримінальним процесуальним законодавством і статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Недостатня увага до альтернативних запобіжних заходів. У значній частині проаналізованих судових рішень можливість застосування менш суворих заходів не розглядалася або оцінювалася формально. Така практика обмежує реалізацію принципу, відповідно до якого позбавлення свободи до постановлення обвинувального вироку має застосовуватися лише за належного обґрунтування його необхідності.

Організаційні та технічні перешкоди у виконанні судових рішень. Зафіксовані випадки невиконання судових рішень через нестачу справних електронних засобів контролю свідчать про недостатню практичну забезпеченість окремих альтернатив триманню під вартою. Відсутність необхідного обладнання не повинна автоматично призводити до застосування суворішого запобіжного заходу або унеможливлювати виконання судового рішення.

Ризик фактичної недоступності застави. Визначення застави без належного врахування майнового стану особи може перетворювати передбачену законом можливість звільнення з-під варти на формальну. Водночас оцінка доступності застави потребує аналізу конкретних обставин кожної справи, а не лише її абсолютного розміру.

Невідповідність фактичних умов тримання встановленим стандартам. Результати моніторингових відвідувань окремих установ засвідчили недостатню житлову площу, перенаселення камер, незадовільні санітарно-побутові умови та інші порушення. При цьому загальна наповненість установи в межах планової місткості не гарантує дотримання встановлених норм у кожному приміщенні.

Недостатнє забезпечення потреб вразливих категорій ув'язнених. Виявлені під час моніторингових відвідувань проблеми доступності санітарних приміщень та інфраструктури для людей з інвалідністю свідчать про необхідність посилення індивідуального підходу до організації умов тримання та забезпечення належного пристосування приміщень.

Ризики для життя і здоров'я ув'язнених в умовах війни. Наявність укриттів і планів реагування не завжди свідчить про фактичну готовність установ забезпечити своєчасний захист усіх утримуваних осіб. Особливого значення набувають місткість і технічний стан захисних споруд, можливість організованого переміщення людей, забезпеченість персоналом та врахування потреб осіб з обмеженою мобільністю.

Необхідність забезпечення результативного виконання рішень ЄСПЛ. Збереження проблем, на які Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу у справах проти України, свідчить про необхідність переходу від окремих заходів реагування до послідовного усунення причин порушень. Ефективність виконання міжнародних зобов'язань має оцінюватися за реальними змінами у судовій практиці, умовах тримання та забезпеченні прав ув'язнених.

Недостатня узгодженість дій відповідальних органів. Розмежування повноважень між судами, прокуратурою, органами виконавчої влади та адміністраціями установ ускладнює комплексне вирішення проблем попереднього ув'язнення. Міжвідомчий діалог створює передумови для спільних рішень, проте потребує подальшого розвитку у формі узгоджених заходів із визначенням відповідальних суб'єктів, строків реалізації та критеріїв оцінки результативності.

Проблема переповнення слідчих ізоляторів починається за межами самих установ, але її найтяжчі наслідки відчувають люди, які в них перебувають. Недостатньо обґрунтоване застосування тримання під вартою збільшує

навантаження на пенітенціарну систему, ускладнює забезпечення належних умов і посилює ризики для безпеки ув'язнених під час війни.

Держава, яка позбавила людину свободи, бере на себе особливу відповідальність за її життя, здоров'я та людську гідність. Тому ефективність системи попереднього ув'язнення має визначатися не кількістю людей, яких вона здатна утримувати, а законністю позбавлення свободи, реальністю доступних альтернатив, належними умовами тримання та здатністю захистити кожну людину, яка перебуває під її контролем.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ДОРОЖНЯ КАРТА ЗМІН

Результати дослідження обґрунтовують необхідність узгоджених змін у практиці застосування тримання під вартою, забезпеченні альтернативних запобіжних заходів, умовах утримання та цивільному захисті осіб, позбавлених свободи.

Запропоновані рекомендації спрямовані на усунення встановлених порушень, виконання позитивних зобов'язань держави та реалізацію загальних заходів на виконання рішень ЄСПЛ.

Органам судової влади

Верховному Суду, Національній школі суддів України та органам суддівського самоврядування — у межах їхніх повноважень:

1. Сприяти систематичному узагальненню практики застосування та продовження тримання під вартою, зокрема щодо обґрунтування процесуальних ризиків і розгляду альтернативних запобіжних заходів.
2. Забезпечити належне висвітлення в навчальних і методичних матеріалах стандартів статті 5 Конвенції та вимог статей 177, 178, 183 і 194 Кримінального процесуального кодексу України.
3. Посилити підготовку суддів із питань індивідуальної оцінки ризиків, пропорційності запобіжного заходу, доступності застави та належного мотивування неможливості застосування більш м'яких заходів.
4. Приділяти особливу увагу врахуванню стану здоров'я, інвалідності та інших індивідуальних обставин під час вирішення питань про тримання під вартою.

Реалізація цих рекомендацій має здійснюватися **без втручання в незалежність суддів і без установлення кількісних показників щодо результатів розгляду конкретних кримінальних проваджень**.

Офісу Генерального прокурора та органам прокуратури

1. Забезпечити обґрунтування клопотань про застосування та продовження тримання під вартою конкретними фактичними обставинами, які підтверджують передбачені законом процесуальні ризики.
2. Усунути практику формального повторення аргументів у клопотаннях про продовження тримання під вартою без оцінки актуальності ризиків.
3. Забезпечити належне обґрунтування недостатності більш м’яких запобіжних заходів.
4. Організувати систематичний аналіз практики подання відповідних клопотань та результатів їх судового розгляду.
5. Посилити професійну підготовку прокурорів щодо стандартів статті 5 Конвенції та практики ЄСПЛ.

Міністерству внутрішніх справ і Національній поліції України

Відповідно до розподілу повноважень:

1. Провести інвентаризацію електронних засобів контролю, визначити кількість справних пристроїв, фактичну потребу та причини невиконання відповідних судових рішень.
2. Забезпечити поетапне відновлення й поповнення парку електронних засобів контролю.
3. Удосконалити організацію виконання судових рішень про домашній арешт та здійснення передбаченого законом контролю.
4. Забезпечити окремий облік випадків невиконання судових рішень із технічних та організаційних причин, зокрема через нестачу справного обладнання.
5. Налагодити міжвідомчий обмін інформацією про перешкоди виконанню альтернативних запобіжних заходів.

Пріоритетність цих заходів підтверджується даними про **1 785 випадків невиконання судових рішень через нестачу доступних справних електронних засобів контролю** протягом 2024 року — першого півріччя 2026 року.

Міністерству юстиції України та органам кримінально-виконавчої системи

Міністерству юстиції України, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань та адміністраціям відповідних установ:

1. Провести комплексну оцінку фактичної наповненості СІЗО та установ виконання покарань, які виконують функції СІЗО, з урахуванням придатності камерного фонду.
2. Забезпечити облік фактичної житлової площі на одну особу в кожному камерному приміщенні та визначити пріоритетність усунення випадків недостатньої площі.
3. Розробити поетапні плани поліпшення санітарно-побутових умов, вентиляції, водопостачання, каналізації та інших критично важливих систем.
4. Забезпечити доступність камер, санітарних приміщень і шляхів переміщення для осіб з інвалідністю та обмеженою мобільністю.
5. Запровадити систематичний аналіз результатів моніторингових відвідувань і контроль за фактичним усуненням встановлених порушень.
6. Удосконалити оприлюднення узагальненої інформації про планову місткість, фактичну наповненість і стан камерного фонду з дотриманням обґрунтованих безпекових обмежень.
7. Спрямовувати першочергове фінансування на усунення порушень, що створюють безпосередні ризики для життя, здоров’я та людської гідності ув’язнених.

Цивільний захист і реальна захисна спроможність установ

Міністерству юстиції України, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань та адміністраціям установ — із залученням ДСНС та інших компетентних органів у межах їхніх повноважень:

1. Провести комплексну оцінку **реальної захисної спроможності** всіх СІЗО та установ виконання покарань, які виконують їхні функції.

2. Встановити наявність, правовий статус, технічний стан, місткість і фактичну придатність приміщень, що використовуються як укриття.
3. Визначити кількість осіб, яких реально можливо своєчасно перемістити до захисних приміщень, з урахуванням фактичної чисельності ув’язнених.
4. Оцінити доступність маршрутів переміщення, достатність персоналу, час відкриття камер та можливість організованого реагування на повітряні тривоги.
5. Забезпечити практичну готовність планів евакуації на випадок пошкодження будівель, пожеж, тривалих відключень електроенергії та інших надзвичайних ситуацій.
6. Передбачити індивідуальні алгоритми допомоги особам з інвалідністю, тяжкими захворюваннями та обмеженою мобільністю.
7. Забезпечити резервне електропостачання, запаси питної води, засоби зв’язку та безперервність роботи критично важливих систем.
8. Визначити першочергові заходи захисту для установ, у яких виявлено найбільш серйозні ризики.

Під час реалізації цих рекомендацій необхідно враховувати **Порядок створення та функціонування фонду захисних споруд цивільного захисту Державної кримінально-виконавчої служби України**, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 5 березня 2024 року № 601/5.

Оцінка безпеки повинна ґрунтуватися не на формальній наявності укриттів і планів, а на можливості фактично захистити людей під час небезпеки.

Міністерству охорони здоров’я та медичним службам ДКВС

Міністерству охорони здоров’я України, Міністерству юстиції України, Центру охорони здоров’я ДКВС України — у межах компетенції:

1. Забезпечити своєчасне виявлення осіб, які потребують спеціалізованої медичної допомоги, безперервного лікування або стороннього догляду.
2. Удосконалити взаємодію між медичними службами установ і закладами охорони здоров’я щодо госпіталізації та лікування ув’язнених.
3. Забезпечити індивідуальне планування допомоги маломобільним особам під час переміщення до укриттів та евакуації.

4. Передбачити заходи безперервності медичної допомоги під час повітряних тривог, відключень електроенергії та переведення до інших установ.
5. Забезпечити належне ведення й передачу медичної документації у випадках та порядку, передбачених законодавством.

Виконання рішень ЄСПЛ та національні засоби правового захисту

Міністерству юстиції України, Верховній Раді України та іншим компетентним органам — відповідно до повноважень:

1. Забезпечити узгоджену реалізацію загальних заходів виконання рішень у групі справ «Ігнатов проти України» та пілотного рішення «Сукачов проти України».
2. Удосконалити превентивні механізми захисту, які дозволяють домогтися припинення порушень умов тримання.
3. Забезпечити практичну ефективність компенсаційних засобів правового захисту з урахуванням рішення ЄСПЛ «Закутній та інші проти України» від 15 жовтня 2026 року.
4. Сприяти доступності доказів щодо фактичних умов тримання, зокрема документів, які перебувають у володінні державних органів.
5. Оцінювати виконання рішень ЄСПЛ за фактичним поліпшенням умов тримання, змінами процесуальної практики та ефективністю засобів правового захисту.

Міжвідомча координація

Кабінету Міністрів України та відповідальним центральним органам виконавчої влади:

1. Організувати міжвідомчу координацію заходів із реформування системи попереднього ув’язнення та забезпечення виконання відповідних міжнародних зобов’язань України.
2. Забезпечити участь у міжвідомчому діалозі представників судової влади, прокуратури, кримінально-виконавчої системи, органів цивільного захисту, медичних служб і правозахисних організацій із дотриманням незалежності судової влади.
3. Розробити узгоджену дорожню карту з визначенням конкретних заходів, відповідальних суб’єктів, строків реалізації та показників результативності.

4. Забезпечити періодичне оцінювання виконання дорожньої карти й оприлюднення узагальнених результатів із дотриманням законодавчих обмежень щодо інформації з питань безпеки.
5. Враховувати результати моніторингових відвідувань і рекомендації міжнародних органів під час визначення пріоритетів реформування.

Дорожня карта реалізації рекомендацій

Наведені строки є **пропозицією Харківської правозахисної групи для подальшого міжвідомчого погодження**. Вони обчислюються від моменту погодження відповідної дорожньої карти й не означають, що заходи вже затверджені державними органами.

Строк	Пріоритетний захід	Відповідальні суб'єкти
До 3 місяців	Інвентаризація електронних засобів контролю, визначення потреби та вдосконалення законних і запровадження нормативно врегульованих дистанційних способів нагляду.	МВС, Національна поліція
До 3 місяців	Визначення установ із критичними ризиками щодо умов тримання та цивільного захисту	Мін'юст, Департамент з питань виконання кримінальних покарань
До 6 місяців	Узагальнення практики застосування тримання під вартою та підготовка навчально-методичних матеріалів	Верховний Суд, Національна школа суддів, Офіс Генерального прокурора — у межах повноважень
До 6 місяців	Розроблення планів усунення критичних недоліків камерного фонду та укриттів	Мін'юст, Департамент з питань виконання кримінальних покарань
До 12 місяців	Поетапне забезпечення необхідної кількості справних електронних засобів контролю	МВС, Національна поліція
До 12 місяців	Реалізація першочергових заходів із поліпшення умов тримання та захисної інфраструктури	Мін'юст, компетентні органи
Постійно	Моніторинг умов тримання, практики запобіжних заходів та виконання рішень ЄСПЛ	Відповідальні органи в межах повноважень

Критерії оцінки результативності

Для оцінювання практичних змін пропонується використовувати такі показники:

- Частка досліджених судових рішень, у яких належно обґрунтовано процесуальні ризики та розглянуто альтернативи триманню під вартою.
- Кількість випадків невиконання судових рішень через нестачу справних електронних засобів контролю.
- Фактична наповненість СІЗО порівняно з придатною місткістю камерного фонду.
- Кількість установ, у яких усунуто критичні порушення умов тримання.
- Частка установ, щодо яких проведено комплексну оцінку реальної захисної спроможності.
- Кількість установ, у яких забезпечено фактичну доступність належних укриттів для всіх утримуваних осіб.
- Результати виконання загальних заходів за рішеннями ЄСПЛ.

Для кожного показника необхідно визначити методику розрахунку, джерела даних і порядок перевірки їхньої достовірності.

Оцінка результативності повинна відображати реальне зменшення порушень прав людини, а не кількість проведених заходів чи підготовлених документів.

Першочергові зміни не завжди потребують масштабних законодавчих реформ або значних фінансових витрат. Належне обґрунтування клопотань про тримання під вартою, реальний розгляд альтернатив, усунення організаційних перешкод виконанню судових рішень і своєчасне реагування на відомі ризики можуть здійснюватися в межах чинного законодавства.

Водночас системне реформування потребує довгострокових рішень, належного фінансування та чіткої відповідальності державних органів за досягнуті результати.

Головна мета запропонованих змін — забезпечити, щоб тримання під вартою застосовувалося лише тоді, коли воно є законним, необхідним і належно обґрунтованим, а кожній людині, позбавленій свободи, держава забезпечувала гідні умови тримання та реальний захист її життя і здоров’я.